
Є. Камінський,
доктор історичних наук, професор

ПЕРЕХІДНІ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ, СУПЕРЕЧНОСТІ Й НЕБЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ

Серед базових результатів авторських досліджень даної проблематики в перші роки ХХІ ст. найбільш суттєвими можна вважати встановлення, доведення чи підтвердження:

— наявності принципів і сутнісних диспропорцій у західних політологічних й економічних оцінках реформ у перехідних суспільствах, насамперед пострадянського типу, які (розходження) спричиняють помилкові, часом деструктивні рекомендації практичного характеру;

— помітних розходжень між положеннями, висновками й рекомендаціями політологів й економістів, спричинених різними, але кожного разу значимими методологічними помилками;

— кардинальних неузгодженостей між позиціями сучасних західних аналітиків (як економістів, так і політологів) та експертами й управлінцями міжнародних валютно-фінансових організацій, із позицією яких частіше збігаються програмні підходи вищих ешелонів влади ключових акторів західного співтовариства націй;

— помітних суперечностей у засадничих підходах тих же Світового банку чи Міжнародного валютного фонду, а з іншого боку — ключових управлінських структур Європейського Союзу.

Найбільш помітним загальним недоліком західних підходів до аналізу перехідних суспільств пострадянського типу є очевидне ігнорування чи недостатнє врахування об'єктивно й неминуче критичних тенденцій становлення нових політичних й економічних відносин. Наслідком стають поспішні, більш розраховані на розвинуті західні демократії і частково

на постсоціалістичні перехідні суспільства Центрально-Східної Європи, а тому часто мало прийнятні в поточній життєдіяльності пострадянських держав претензії, висновки та рекомендації критеріального характеру. Вони бувають повністю неспроможними вже тому, що базуються на ідеальному варіанті, до того ж, у його західному представленні та поданні. Воно, в силу своїх особливостей, зокрема, неспроможне оптимально врахувати поточні особливості світосприйняття в українському суспільстві та його елітах. Тим часом неоднозначний досвід перебування України в складі СРСР підтверджує висновок про суспільні небезпеки спроб втілити політичні ілюзії в життєдіяльність держави. У певному сенсі такою ж ілюзією на перехідному етапі, як переконала практика перших 13 років незалежності, є й спроби прискороного впровадження принципів західної демократії та ліберальної ринкової економіки.

Найбільш критичним тут стало мимовільне підтримування чи й навіть провокування антизахідних настроїв серед представників нового бізнесу, які вбачають у надто швидкій реалізації пропозицій західних експертів загрозу особистим інтересам. З огляду на те, що саме цей прошарок населення займає домінуючі позиції в засобах масової інформації, здійснюється цілеспрямована ідеологізація позиції західних експертів, результатом чого стає додаткове стимулювання масового негативізму до Заходу як політичної системи.

Поглиблений аналіз уможливлує й такі висновки.

Західні економічні школи переважно здійснюють свій аналіз на суто економічних показниках і статистичних даних, які виводяться з класичних і неокласичних теорій і концепцій реформувань ринкових систем, а також з урахуванням домінуючих на Заході стратегій економічного розвитку. Зі свого боку, провідні західні політологічні школи основуєть свої позиції та загальні оцінки здебільшого на даних, пов'язаних із впливами громадянського суспільства, зокрема, наявністю законодавчої та політико-системної можливостей здійснення контролю над розробкою та реалізацією рішень загальнодержавного характеру. В обох випадках закладені теоретико-методологічні вихідні, які спричиняють очевидну упередженість висновків і рекомендацій. Річ у тім, що рекомендації й критеріальні вимоги основуєть на аналізі не просто "ідеальної" ситуації, взятої з життя, але саме такої, що штучно формуєть на рівні мислення

та уявлення людей, вихованих у радикально інших умовах. Відтак, закономірно спостерігаємо поступове відчуження між уявною системою в поданні західних аналітиків і реальними позиціями значної частини української громадськості. Спроба прискорити перехідний етап від командної економіки й тоталітарної політичної системи до лібералізму та демократії справила зворотний вплив, спричинивши якраз сповільнення цих процесів.

Утім, проблему не слід зводити до згаданої вище штучності об'єкта дослідження та його формальне створення як модельованого образу. Не менш важливо, що реально існуючий об'єкт дослідження, яким є економічні показники і відповідна статистика перехідних суспільств, аналізовані західними економістами, безумовно, не досконале. Існує особня проблема врахування наслідків розпаду колись єдиного економічного комплексу, суперечностей епохи первісного накопичення капіталів і неминучої після десятиліть командної економіки тінізації економічних відносин і фінансових потоків. Існуючих у відповідному наборі західних економістів методологій і теоретичних конструкцій тут явно не вистачає, що, на наш погляд, виступає стимулом для об'єднання дослідницьких зусиль.

З другого боку, відсутність демократичної традиції і, тим самим, досвіду впровадження та діяльності справді впливових організацій громадянського суспільства в поєднанні з закономірним процесом боротьби щойно створених груп фінансово-економічних інтересів за політичне домінування майже механічно породжує конфлікт між інтересами більшості громадян й означеними групами, до чого додається негативний вплив міжкланових суперечностей. Цей елемент політологами на Заході обговорюється чи, принаймні, декларується як такий, що береться до уваги. Але практично маємо справу з ще однією ілюзією, яка полягає в тому, що громадянське суспільство в організованій формі нібито в пострадянських державах може стати міцним і структурованим, ефективним і впливовим без відповідної фінансово-організаційної підтримки представників бізнесу.

В українському випадку слід додати ще кілька суттєвих аспектів, які відносимо до чинників впливу на положення й висновки як економічних, так і політологічних досліджень. У першу

чергу, маємо на увазі політичні та політико-системні наслідки від збереження загальної залежності національної економіки від Російської Федерації. Відбувається, зокрема, парадоксальне явище: західні урядові інстанції сприяють відчуженню своїх корпорацій від України як країни з підвищеними ризиками, у той час як російські бізнесмени буквально вриваються в український економічний простір. Серед виразних наслідків бачимо відсутність реального позитивного впливу на політичну систему в Україні, оскільки російський бізнес надто близький за своїми підходами й впливами до українського.

Говорячи про відмінності в позиціях західних політологів й економістів, відзначимо, що для перших первинними виступають теоретико-методологічні виміри дослідження перехідних суспільств, а факти з їхньої політичної дійсності виступають ніби вторинними, і наводяться на підтвердження або для заперечення певних заготовлених концептуальних постулатів. Західні економісти ж, як правило, більшого значення надають фактичному матеріалу, йдучи до розробки, підтвердження або заперечення рівня та якості використання перехідними державами теоретичних напрацювань через аналіз конкретних подій, процесів і явищ. Зрозуміло, що особливості пострадянських економічних систем також спричиняють передбачені задалегідь висновки.

Стосовно ще однієї позиції, представленої автором на самому початку матеріалу, впадає в око таке:

Західні економісти й політологи, які не пов'язані фінансуванням та іншими формами залежності з міжнародними валютно-фінансовими організаціями, схильні виразніше враховувати національні особливості розвитку перехідних суспільств. Як перші, так і другі у своїх оцінках не перебільшують формально самостійної ролі й ефективності теорії, котра переростає в програму дій певної політичної сили, коли йдеться про специфіку розвитку конкретної посткомуністичної держави. У свою чергу експерти й управлінці МФВ схильні оцінювати результати здійснюваних реформ переважно в межах відповідності певних трансформаційних програм прийнятим і затвердженим Фондом методів і підходів, часто-густо нав'язуючи власні варіанти реформування без огляду на особливості національних традицій і досвід.

Наступне концептуальне положення, знову-таки, логічно випливає з розходжень між політологами й економістами.

Маємо на увазі, що експерти й управлінці Європейського Союзу та інших спільних структур Західної Європи більшою мірою ладні прислуховуватися до розробок і рекомендацій політологічних шкіл, а не тільки економістів, коли йдеться про перехід тієї чи іншої держави до ринкової економіки.

Що стосується рекомендацій, які подаються представниками різних політологічних шкіл, то тут їхні автори часом виходять за рамки принципу верховенства теорії, а тому бувають практично єдиними, принаймні, на стратегічному рівні. Спробуємо подати суть цих рекомендацій в узагальненій формі.

Українцям слід зрозуміти, що суспільні перетворення в перехідних суспільствах посткомуністичного типу можуть здійснюватися ефективно тільки за двома логічними моделями:

а) базованою на замкненій схемі перетворень, за якої наголос робиться на підготовці концепції та оцінці наслідків її впровадження, а також на проведенні попередніх консультацій держави з експертами-практиками, представниками громадськості та політичних партій. Вважається і підтверджується реаліями, що в такому випадку підготовка реформ є тривалішим у часі процесом, але основні теоретичні положення набувають статусу безсумнівних і роблять програми трансформацій стійкішими;

б) основою на відкритій схемі реформувань, згідно з якою у ході трансформацій вносяться певні корекції з урахуванням набутого досвіду. Такі реформи, як правило, не відрізняються точністю й стійкістю, нерідко призводять до відхилень від стратегічного курсу, коригувань та доповнень. Тут на практиці важливішим стає процес, а не спосіб досягнення політичного консенсусу стосовно характеру реформ. Практично всі західні економісти та політологи стверджують, що в Україні початково існував намір скористатися замкненою схемою перетворень, але жодна з наукових концепцій не була в основі реформувань із огляду на відсутність консолідованої політичної нації та збурюванні зсередини і ззовні розходження між регіонами. При цьому, вважають вони, у новій незалежній державі так і не знайшлося політичної сили, спроможної висунути прийнятну й ефективну національну ідею. Спроба зробити такою європейський вибір, на їхню думку, поки що також відображена переважно в президентських указах і розпорядженнях.

Окрема, більш консолідована позиція західних політологів виглядає так: Україні не вдалося організація дієвого громадського контролю за ходом реформ, причиною і наслідком чого стало тотальне засилля кланів та груп інтересів. Усі попередні парламентські вибори засвідчили нездатність суспільства та його політико-інтелектуальної еліти зрозуміти першочергову важливість для успіху економічних реформ прискорення процесу творення дієвої взаємодії між гілками влади та посприяти йому відповідним вибором складу національного парламенту. Вказується, що пересічний український виборець продовжує демонструвати неспроможність до так званого згуртованого голосування, базованого на усвідомленому використанні існуючих концептуальних розробок.

З першого погляду ця оцінка виглядає цілковито об'єктивно й максимально відповідною підходам, притаманним українській політології. Однак надто часто тут зустрічається зміщення причинно-наслідкових зв'язків. На наш погляд, наблизитися до істини більше дозволяє розгляд проблеми в іншому ракурсі, а саме: тотальне засилля кланів та груп інтересів нищить паростки громадянського суспільства в його класичному західному сприйнятті. Відтак пересічний український виборець часто в умовах владного домінування олігархічних структур просто змушений вибирати між революційною боротьбою і суспільною стабільністю. Перша, з нашого погляду, відкидається на, умовно кажучи, генетичному рівні внаслідок історичного досвіду, який переконує в тому, що російські й українські революції ніколи не приносили для народу стратегічно стійких позитивних результатів соціально-економічного й суспільно-демократичного характеру. З іншого боку, суспільна стабільність сприймається масами більш важливою, ніж навіть примарна перспектива прилучитися до благ західного варіанта й моделі розвитку. Причина все та ж: навіть відносна суспільна стабільність підсвідомо розглядається українцями як фундамент для поступового переходу до позитивних змін в економіці та на ниві забезпечення прав людини.

Чергова позиція західних політологів, коли йдеться про рекомендаційну частину, полягає в тому, що жодна з концепцій і програм економічного реформування в Україні не була доведена до логічного завершення. Остаточо не була обрана ні закрита, ані відкрита схема. Засилля груп інтересів і перетворення економічних кланів у політичних монстрів позбавляє державу

можливості стабільних трансформувальних на політико-економічних принципах і засадах, максимально адекватних національним інтересам країни. Напевне, у даному випадку маємо найбільш адекватний висновок, з яким важко не погодитися за всієї критичності. Адже проблема тут набуває часом абсурдних вимірів у контексті стратегічних інтересів самих кланів та їх ключових представників. Не здійснюючи поетапних реформ за кращими світовими зразками, більше того, стримуючи ці реформи, ця верства українського суспільства штучно віддаляє входження України в демократичну спільноту націй, гарантоване впровадження конкурентних відносин замість використання владного домінування кланів, а тим самим і позбавляє стійкості їхній власний стан і перспективу.

Далі відзначимо, що для автора, як дослідника міжнародних систем і глобального розвитку, завжди важливішим виступає віднайдення причин відставання України в здійсненні економічного реформування саме в політичній сфері, зокрема, політичної культури, традицій, особливостей світосприйняття тощо. Важко аргументовано сперечатися з тезою західних колег про безпосередній зв'язок між характером політичної системи, наявністю чи відсутністю консолідованої нації, ступенем національної свідомості управлінців усіх рівнів, з одного боку, та характером економічного реформування й ступенем його успішності, з іншого. Відтак і базовий національний інтерес України та українського суспільства на тринадцятому році незалежності залишається незмінним: формування громадянського суспільства та консолідованої політичної нації, сприяння масовому розумінню незаперечності прямої залежності між ступенем впливу громадськості на політиків і державних діячів та початком сталого економічного розвитку.

Однак західним дослідникам часто-густо стає на заваді відсутність елементу безпосередньої включеності в досліджування процесів стабілізації перехідних суспільств пострадянського типу. Із зрозумілих по-людськи міркувань, керуючись переважно національними інтересами розвинутих держав Заходу, вони прагнуть підганяти процес завершення перехідного етапу. Коли ж на пострадянському просторі, зокрема, в Україні, здійснюються непередбачувані сценарії, на Заході ініціюються політико-ідеологічні і навіть пропагандистські кампанії з притаманними їм розвінчаннями, огульною критикою і відсутністю конструктивізму.